

реалізовувалася російською церквою, що врешті призводило до асиміляції українського народу.

In the article of **Vergeles Kostyantyn** «**The rusification of the Orthodoxy in Ukrainian as a mean of assimilation of Ukrainian people**» the process of rusification of Ukrainian Orthodoxy is examined in its historical and actual contexts. It is proved that the imperial policy of Russia in relation to Ukrainians was successfully realized by the Russian church, that in the end is resulted to the assimilation of the Ukrainian people.

*В.Борщевич** (м. Луцьк)

ВИЯВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОТОЖНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНИ У 40-80-х рр. ХХ ст.

Під час німецько-радянської війни та у наступні десятиліття волинське православне духовенство функціонувало в умовах нав'язаного соціального гетто, яке мало забезпечити поступову асиміляцію суспільної групи відповідно потребам тоталітарного режиму. У цій ситуації національне самоусвідомлення частини священноієреїв абсолютно не вписувалось у координати релігійно-етнічної політики нацистів та, пізніше, у процес творення радянського народу. Питання національної ідентичності залишається актуальним і нині, коли воно ставиться в основу новітнього українського державотворення, спричинило поділ у православному полі.

Національна свідомість волинського духовенства в роки війни та у добу радянського тоталітаризму так і не стала темою окремого дослідження. На теперішній час науковці лише частково торкались проблеми. Хоча ще у 1960 р. голова Ради у справах РПЦ В. Куроедов говорив, що залишки релігійних пережитків сприяють збереженню буржуазних націоналістичних настроїв [«Проявляют бдительность, своевременно пресекают антисоветские выпады духовенства» Доклад председателя Совета по делам Русской православной церкви при СМ СССР В. А. Куроедова на Всесоюзном совещании уполномоченных, 1960 г. // Исторический архив. – 1999. – № 2. – февраль. – С. 64-91]. Укладачі першого тому збірника документів і матеріалів «Мартирологія українських церков» Осип Зінкевич та Олександр Воронин, аналізуючи національний склад єпископату Російської церкви в Україні станом на 1986 р., сподівались, що у випадку відродження українського православ'я походження деякого із них, можливо,

* Борщевич В.Т. – кандидат історичних наук, докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки.

відіграє певну роль [Російська (Руська) православна церква в УРСР в юрисдикції Московської патріархії // *Мартирологія українських церков. Том 1.: Українська православна церква: документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О.Зінкевич, О.Воронин. – Торонто: Українське видавництво “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1987. – С. 929]. В. Милусь зазначав, що радянський режим зараховував багатьох священників-викладачів Волинської духовної семінарії до націоналістів, що й стало однією із причин закриття навчального закладу [Милусь В. *Волинська духовна семінарія в Луцьку (1946-1964 рр.)*. – Рівне: «Волинські обереги», 2001. – С. 27].*

Об’єктом дослідження у даній роботі є волинське православне духовенство, а **предметом** – еволюція його національної свідомості у воєнних реаліях та в умовах радянського тоталітаризму. З огляду на недостатню увагу науковців до питання, **метою** ставимо окреслити глибину національної ідентифікації і форми її вияву, для чого маємо виконати такі **завдання**: виявити джерела національного самоусвідомлення; вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на процес ідентифікації; коливання рівня свідомості у різні часові проміжки; окреслити соціальний статус українських священників.

Початок німецько-радянської війни стероризоване комуністичним режимом населення Волині у більшості сприйняло із надією на краще існування – без репресій, а також як можливість національного державотворення. Одним із перших вагомих виявів національної свідомості стала підтримка Акту проголошення Української Держави у Львові 30 червня 1941 р. Єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) видав 10 липня спеціальне архіпастирське послання, у якому привітав відроджену Українську Державу, де неодмінно постане Українська вільна православна церква [Архіпастирське послання преосвященнішого Полікарпа, єпископа Луцького до всіх українців, сущих на Волині, 10 липня 1941 р. // *Новий літопис. – 1961. – Ч.1. – жовтень-грудень. – С. 24]. Після цього акту на хвилі національного піднесення у низці населених пунктів краю насипано й освячено символічні могили на честь полеглих борців за волю України. Одна з таких подій відбулась 7 вересня у с. Кустин, де чин освячення виконав о. Іван Сиротенко [Хроніка // *Волинь. – 1941. – Ч. 3. – 14 вересня]. Серед присутніх був і колишній посол до сейму Польщі Степан Скрипник. Через дев’ять днів у с. Дермань о. Євген Кульчинський освятив будівлю місцевої української гімназії [Хроніка // *Волинь. – 1941. – Ч. 4. – 24 вересня]. Свою національну позицію о. Данило Штуль демонстрував ініціативою збору грошей на будівництво пам’ятника героям Базару. Сталося це 21 листопада у с. Заліси на Ковельщині, де священник очолював місцеву «Просвіту» [Хроніка // *Волинь. – 1941. – Ч. 26. – 21 грудня].****

Організаційне оформлення Автокефальної церкви знайшло активну підтримку серед патріотичного духовенства. У середині січня 1942 р.

Дубенська церковна рада заявила про заходи з підпорядкування парафій митрополиту-адміністратору Полікарпу (Сікорському), як про необхідну складову власної діяльності [З церковного життя // Український голос. – 1942. – Ч. 5(20). – 29 січня]. Тоді ж до Автокефальної церкви приєдналась церковна рада Ставрова, котра об'єднувала села Ставрів, Перекладовичі, Вільмазів, Більче і Кальнятичі [Ще постанови // Український голос. – 1942. – Ч. 5(20). – 29 січня]. До Луцька у січні прибув представник Київської церковної ради, настоятель Андріївського собору о. Петро Кас'янчук [Делегат із Києва // Український голос. – 1942. – Ч. 5(20). – 29 січня]. Він звернувся до владики Полікарпа (Сікорського) з проханням приїхати у Київ або прислати єпископа-українця.

У відповідь віруючі підтримували дії патріотичного духовенства. На Йордан у Ковелі хресний хід начолі із о. І. Губою та о. Гурським нараховував майже дві тисячі осіб [Йордан у Ковелі // Український голос. – 1942. – Ч. 5(20). – 29 січня]. У Любомлі він також нараховував кілька тисяч православних, де, крім вірних з містечка, були селяни з сусідніх населених пунктів, відділ української міліції, грав духовий оркестр, а священик М. Покровський проповідував на релігійно-національну тему [Урочисте Водохреща в Любомлі // Волинь. – 1942. – Ч. 13(41). – 15 лютого]. З нагоди 24 річниці проголошення Четвертого універсалу 25 січня 1942 р. у Луцькому соборі архієпископ Полікарп у співслужінні із духовенством відправив молебень. Слово перед молебнем виголосив протоієрей Микола Малюжинський.

Першого лютого 1942 р. у Годомичах Ківецівського району проведено академію, присвячену героям Крут. Панахиду відслужив о. В. Шиприкевич, він також виголосив відповідну проповідь [Хроніка // Волинь. – 1942. – Ч. 15(43). – 22 лютого]. Таку ж акцію здійснено у Костополі, де відправляв службу о. Радивонік, а голова місцевої «Просвіти» о. Васильцев звернувся до присутніх із патріотичним словом [Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), Ф.р-28, Оп.1, Спр. 21, Арк.88-89]. Однак, далі цього справа на Костопільщині не пішла. У складі утвореної 23 лютого Костопільської церковної ради не знайшлося жодного священика [ДАРО, Ф.р-30, Оп.1, Спр. 5, Арк.31].

Більш прогресивним виявилось духовенство Вербського району. З ініціативи протоієрея Міцкевича на нараді в районній управі наприкінці лютого було постановлено відправляти богослужіння українською мовою [Хроніка // Волинь. – 1942. – Ч. 22(50). – 19 березня]. Українською відправив панахиду по Т. Шевченкові 10 березня у Пінську архієпископ Олександр (Іноземцев), проповідував о. Калинович [Хроніка Волині // Волинь. – 1942. – Ч. 32(60). – 30 квітня]. Рідною мовою за спокій душі Кобзаря молився у Покровському храмі Проскурова місцевий благочинний о. Микола Скрипник з дияконом Рижевським [Українське життя: Відзначення пам'яті Тараса Шевченка // Волинь. – 1942. – Ч. 25(53). – 29 березня]. Про розвиток українського життя на Берестейщині писала 3 травня 1942 р. газета

«Волинь». Повідомлялося, що у Жабинському районі Берестейської округи діє Український комітет начолі із священником с. Сехновичі о. Ігорем Залізнякам [Хроніка Волині // Волинь. – 1942. – Ч. 33(61). – 3 травня].

Патріотичні акції, незважаючи на обмеження з боку окупаційного режиму, тривали і в середині 1942 року. Священик Данило Штуль у неділю 21 червня посвятив могилу і хрест борців за волю України у с. Заліси Заболотівського району на Ковельщині [Хроніка Волині // Волинь. – 1942. – Ч. 50(78). – 8 липня]. Єпископ Рівненський Платон (Артемюк) у липні 1942 р. закликав підвладне духовенство впроваджувати рідну мову у відправи, відроджуючи національне православ'я [ДАРО, Ф.р-281, Оп.1, Спр.4, Арк.131]. У Малинську 17 серпня посвячено синьо-жовті прапори. Дійство відбулось після урочистої служби у присутності відділу місцевої поліції і пожежної команди [ДАРО, Ф.р-28, Оп.1, Спр.15, Арк.96].

З часом діяльність національно свідомого духовенства наштовхувалась на перешкоди як з боку нацистського режиму, так і найбільш радикальних прихильників єдності із Московською патріархією. Один із таких конфліктів за підтримки гебітскомісара стався 24 січня 1943 р. у Заславі, коли благочинний Автономної церкви о. Михайло Семенюк намагався захопити для відправ місцевий собор [ДАРО, Ф.р-281, Оп.2, Спр.2, Арк.6]. У Вишгородецькому деканаті за повідомленням від 28 січня благочинного о. С. Кострицького ситуація виглядала перспективно. Для подальшого приєднання громад до Автокефальної церкви потрібно було кілька молодих енергійних українських священників [ДАРО, Ф.р-281, Оп.1, Спр.13, Арк.60]. Піонером Української церкви у Славутському районі став у середині 1943 р. о. Василь Міськов. Він організував у Білашеві єдину у районі українську громаду [ДАРО, Ф.р-281, Оп.2, Спр.1, Арк.32]. Брак українського духовенства відчувався і на Костопільщині. У середині 1943 р. у районі лише три громади приєдналися до Автокефальної церкви. Рівненське церковне управління 1 липня призначило благочинним Степанського деканату о. Іларія Туржанського [ДАРО, Ф.р-281, Оп.1, Спр.21, Арк.10].

Зразковим священником парафії сіл Чудниця і Янівка Гощанського району Рівненської округи вважали місцеві віруючі о. Петра Герасимчука. До прийняття ієрейського сану він протягом тридцяти років працював на культурно-освітній ниві. З призначенням священника українські відправи стали нормою, створено церковне братство [ДАРО, Ф.р-281, Оп.1, Спр.4, Арк.74]. Для організації автокефальних парафій на Крем'яччині на початку серпня 1943 р. делеговано о. Олександра Вітенка [ДАРО, Ф.р-281, Оп.1, Спр.3, Арк.67].

Нацистські репресії 1943 р. безпосередньо торкнулись українського духовенства Волині. Ще 28 травня під час аудієнції митрополита Полікарпа (Сікорського) з генерал-комісаром Волині і Поділля Шене владиці було заявлено, що «серед духовенства Автокефальної церкви також трапляються випадки агітації за бандитизм [український визвольний рух]» [ДАРО, Ф.р-30, Оп.2, Спр.16, Арк.198]. Духovenство Автокефальної церкви стало об'єктом

переслідувань окупаційного режиму, котрий вважав, що воно в силі вплинути на українських підпільників. На початку жовтня 1943 р. у Крем'янці у в'язниці перебував о. Дубицький з Шумська [ДАРО, Ф.р-30, Оп.2, Спр.32, Арк.97]. У середині місяця нацисти розстріляли в'язнів Рівненської тюрми, серед яких і кілька священників Автокефальної церкви. Наприкінці 1943 р. польські партизани замордували о. Анастасія Абрамовича з сім'єю [Сагайдаківський Віталій, свящ. Правди не втопити. Спогади з 50-річчя пастирства: 1927-1977 рр. – Торонто, 1977. – 362 с. – С. 86].

На початку 1944 р. радянські війська витіснили німців з території Волині. Заходи радянського режиму в церковній ділянці поставили національне самоусвідомлення православного духовенства поза законом. Частина патріотичного духовенства виїхала перед наближенням німецько-радянського фронту на Захід, а ті, хто залишився, змушені були маскуватися. Лише одиниці з них виявляли свою позицію. На 1 липня 1944 р. 25 священників і дияконів Рівненської області із 321 священнослужителя визнали, що належать до автокефальної церковної орієнтації [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.1, Арк.7]. У Локачинському районі Волинської області під час війни 16 із 19 церков належали до Автокефальної церкви. Однак у середині серпня 1944 р. усі вони визнавали владу Московської патріархії [Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), Ф.р-393, Оп.3, Спр.1, Арк.24]. Тоді ж приєднано до РПЦ Дерманський монастир Автокефальної церкви [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.435, Арк.15-16]. Український священник Микола Зелінський, настоятель у Бердичеві, у серпні 1944 р. виступав проти повторного рукоположення автокефальних священників [Державний архів Житомирської області, ф.76, Оп.2, Спр.12, Арк.76].

Священник Василь Коробчук поширював серед віруючих відозви українського підпілля. Радянські каральні органи здійснили негласний обшук на квартирі священнослужителя. Шантажуючи виявленими антирадянськими листівками, режим домігся вербовки ієрея. У січні 1945 р. о. В. Коробчук загинув [Борщевич В. Волинський пом'яник. – Рівне, 2004. – С. 157]. Тоді ж уповноважений у справах Російської церкви у Волинській області М. Діденко повідомляв керівництву про значну кількість націоналістів серед місцевого духовенства. Це, зокрема, о. Шах, о. Тарновський, о. Карась, о. Грушко, о. Зелінський [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.1, Арк.70]. «До мене звертаються з питаннями служителя культу, серед них і єпископ, - писав уповноважений, - якою мовою служити в церквах; потрібно пам'ятати, що переклади з церковно-слов'янської українською мовою просякнуті петлюрівщиною» [Там само. - Арк.74]. В інформаційній доповіді 3 квітня 1945 р. той же уповноважений зауважував: українські священники зволікають з реєстрацією. Колишній автокефальний благочинний Заболоттівського району о. Данило Штуль ігнорував вимогу радянської влади про облік, сім місяців не з'являвся до російського єпископа о. Федір Зай [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.2, Арк.23].

Наступним кроком режиму і російської церковної влади з денационалізації духовенства і вірних стало рішення про вилучення з

практики партитур і молитвословів з молитвою «Боже, Великий, Єдиний» [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.11, Арк.6]. Не влаштував радянську владу і контингент абітурієнтів Луцьких богословсько-пастирських курсів (пізніше реформованих в семінарію). На думку уповноваженого, більшість із кандидатів становили ворожі радянській владі елементи [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.3, Арк.1-4]. У Менчицях Порицького району Волинської області священник М. Абрамович користувався винятковим авторитетом серед віруючих. У грудні 1945 р. у місцевій церкві відправлялось українською мовою, діяло братство, хор виконував колядки тощо [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.5, Арк.27].

У кінці 1945 р. радянські спецслужби здійснили арешти групи священників Межирицького району, котрі підтримували зв'язок з українським підпіллям [Стенограма совещання секретарей обкомов КП(б)У, начальников облуправлений НКВД, НКГБ, командующих военных округов от 14 февраля 1946 г. // Український здви́г: Волинь. 1919-1955. Документи і матеріали / Упор. Володимир Сергійчук. – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. - С.587]. У Свято-Василівській церкві м. Володимир-Волинський у середині 1946 р. представники радянської влади виявили контрреволюційну літературу, яку переховував о. Герштанський. У приміщенні Миколаївського храму міста радянські клерки знайшли 6 примірників «Молитви за Україну». Настоятель храму о. Марковський служив українською [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.5, Арк.75]. Уповноважений М. Діденко зауважував також, що на погостах церков у селах Шельвів Локачинського та Озденіж Луцького районів та в інших населених пунктах збереглись символічні могили на честь «українсько-німецьких банд» [Там само, Арк.72].

Протягом перших років радянської влади на Волині зберігались елементи націотворчих чинників у церковному житті. Уповноважений у Волинській області М. Діденко, підсумовуючи результати першого кварталу 1947 р., зазначав, що більшість духовенства області відправляло українською мовою і спроби єпископа Варлаама (Борисевича) змінити ситуацію виявились одноразовими і неефективними [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.7, Арк.36]. Так, у с. Сільце існував окремий церковний хор для виконання церковних піснеспівів українською мовою, який очолював його регент Яременко, що був «по духу націоналіст» [Там само, Арк.33]. Сам же єпархіальний архієрей, на думку уповноваженого, протегував священникам-націоналістам.

Окремим напрямком заходів режиму з денационалізації духовенства і віруючих стало вилучення примірників журналу «Церква і нарід» з парафіяльних бібліотек. На 10 квітня 1947 р. перевірено 92 церкви Волинської області і вилучено 2086 примірників видань, серед них більшість становили числа журналу [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.7, Арк.56]. За підрахунками єпископа Варлаама (Борисевича) у червні 1947 р. в усіх 150 православних парафіях Крем'яччини відправи здійснювались українською,

а в Волинсько-Рівненській – у 297 церковно-слов'янською і в 388 частково або ж повністю українською [Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40-ві рр. XX ст.). – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2000. – С. 235].

Певний час режимові не вдавалось росіянізувати навчально-виховний процес у Волинській духовній семінарії. Протягом 1946/1947 навчального року викладання здійснювали українською мовою [ДАВО, Ф.р-393, Оп.2, Спр.4, Арк.13]. Також режим фіксував низку випадків участі дітей православних священників краю у визвольному русі. У звіті за Четвертий квартал 1947 р. уповноважений М. Діденко серед таких назвав о. Антонія Огородника та о. Сидора Вакуловича [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.6, Арк.115].

Поступово радянській владі репресіями та створенням неможливих умов праці вдалося позбутись українського духовенства. Наприклад, священники о. І. Галюк та о. В. Дубневич змушені були виїхати у Кіровоградську єпархію [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.9, Арк.47]. Незначна кількість із тих, хто залишився на Волині, усе ж продовжували пасивно демонструвати українську позицію. У травні 1948 р. уповноважений виявив у с. Порськ Голобського району елементи української національної символіки в оформленні інтер'єру храму та хрестів на могилі священника і біля церкви [Там само. - Арк.51]. Настоятель о. Ігор Трилеский був рукоположений у 1943 р.

Станом на 6 жовтня 1948 р. М. Діденко нарахував у Волинській області 51 священника і диякона, ворожого радянській владі. Критеріями відбору стали: факт переселення з Холмщини і Підляшшя, перебування на окупованій території, висвята Полікарпом (Сікорським), приналежність до Автокефальної церкви, участь дітей чи родичів в УПА [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.9, Арк.174-183]. У січні 1949 р. уповноважений облікував 27 священників, рукоположених митрополитом Полікарпом [ДАВО, Ф.р-393, Оп.3, Спр.11, Арк.9].

Радянські спецслужби ще у 1950 р. констатували зв'язок волинського духовенства з «українськими націоналістами» [Архів УСБУ у Волинській області, Спр.453, Арк.10]. Не вдалось побороти українськість і в стінах Волинської духовної семінарії. Протягом 1953/1954 навчального року керівництво навчального закладу змушене було визнати, що курс російської мови пройдено у скороченому варіанті через недостатні знання мови вихованцями семінарії [ДАВО, Ф.р-393, Оп.2, Спр.45, Арк.16]. Коли ж єпископ Паладій (Камінський) з метою удосконалення навчально-виховного процесу семінарії запропонував поповнити новими кадрами викладацько-виховательський колектив, влада відреагувала негативно. Уповноважений Богданов запитував 3 лютого 1956 р. у рівненського колеги П. Дубовика про політичну благонадійність о. Олексія Остапчука, о. Івана Ворони, о. В'ячеслава Фабіанського, о. Миколи Закидальського, о. Серафима Жолткевича, о. Володимира Сендульського та о. Євгена Паленка [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.92, Арк.23]. Оскільки усі перераховані ієреї належали у

роки війни до Автокефальної церкви, їх включення у корпорацію викладачів виявилось неможливим.

Протягом тривалого часу представники духовної верстви залишались потенційно сприйнятливими до ідей національного самоусвідомлення. Наприклад, у 1957 р. із 118 сестер Корецького монастиря 113 (96%) були українками за національністю [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.94, Арк.36]. Через рік у звіті про обитель уповноважений писав про наявність серед сестер трьох груп, котрі борються за владу. Одна із найвпливовіших складалась із черниць місцевого походження під керівництвом Марії Одар'євої, у минулому пов'язаної із українським підпіллям. «Ця група, без сумніву, - підсумовував уповноважений, - надихається зі сторони буржуазно-націоналістично настроєних елементів» [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.94, Арк.11].

Символічною постаттю українського духовенства у радянських документах 1958 р. виступив о. Афіноген Павлюк. Голова Мізоцького райвиконкому Користін 4 червня у листі уповноваженому П. Дубовику повідомляв про антирадянську діяльність священика. Він не лише проповідував ідеї Полікарпа (Сікорського), продовжував відправляти у храмі с. Устенське-ІІ (с. Дермань) Мізоцького району українською мовою, незважаючи на розпорядження єпархіального архієрея про запровадження церковно-слов'янської, але й виказував незадоволення існуючим державним ладом, поширював проамериканську пропаганду, засуджуючи молодь, котра вступає у комсомол і вірив, що прийде час і в школах викладатимуть Закон Божий [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.110, Арк.175-176]. Усі перераховані якості не влаштовували радянську владу і від імені райвиконкому її голова наполягав на позбавленні о. Павлюка сану.

Українськість волинських священиків виявлялась також у випадках, коли громади вимагали від настоятеля відправ рідною мовою. У Новому Корці священик Давидович обіцяв громаді служити українською, якщо його приймуть на парафію [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.118, Арк.53]. У даному випадку переміг єпархіальний архієрей, котрий направив у Корець о. Ярослава Антонюка для приборкання «українсько-націоналістичних пристрастей» [Архів Луцько-Волинського єпархіального управління (далі – АЛВСУ), колекція документів]. Про «націоналістичне» минуле пригадувала радянська влада й у випадку втрати контролю над священнослужителем. Весною 1963 р. загострилось питання стосовно функціонування Троїцького собору у Луцьку. Одним із об'єктів наступу режим обрав першого соборного священика о. Дмитра Павловича. У березні 1962 р. газета «Радянська Волинь» надрукувала фейлетон, присвячений «проступкам» о. Павловича. Насамперед, пригадано минуле отця, його виступи на підтримку самостійної України у роки війни, антирадянські проповіді, за які отримав від митрополита Олексія (Громадського) нагороду золотим наперсним хрестом [Костецький Д., Сенченко Л. Отець Дмитро Многогрішний // Радянська Волинь. – 1962. – 13 березня]. Уповноважений А. Федулов у листі

керівництву 16 березня 1962 р. вимагав усунути ієрея з посади настоятеля [ДАВО, Ф.р-393, Оп.2, Спр.95, Арк.79-81].

У 1963 р. максимального напруження сягнула ситуація навколо Волинської духовної семінарії у Луцьку. Одним із засобів тиску режиму стало створення штучного дефіциту абітурієнтів. Так, серед аргументів з недопущення вступників лунало звинувачення їх у націоналізмі [ДАВО, Ф.р-393, Оп.2, Спр.100, Арк.150]. Подібні закиди адресовано й о. Ф. Чумаку. У середині 1964 р. він трудився у с. Четвертня Ківерцівського району, де, за словами уповноваженого, гуртував навколо себе фанатиків і різні нелояльні елементи з націоналістичним духом [ДАВО, Ф.р-393, Оп.2, Спр.103, Арк.87]. У випадку о. В. Ракса парафіяни стимулювали національну свідомість священника. Під час призначення у Млинів у грудні 1964 р. парафіяльна рада містечка поставила однією із вимог до майбутнього настоятеля відправлення служб українською мовою. Не вдалось в'яснити як вирішили мовне питання, однак з липня 1965 р. о. В. Ракс мав обслуговувати млинівську парафію [ДАРО, Ф.р-204, Оп.11, Спр.568, Арк.200].

Для старости Рівненської Успенської церкви В. Борачука уміщення у притворі ікони-картини Івана Гонти, котрий молиться, коштувало статусу церковнослужителя. Проти національних мотивів виступив протоієрей Григорій Коршун та обласний уповноважений Г. Личковаха. У заяві 28 грудня 1971 р. Раді Міністрів УРСР Володимир Борачук намагався пояснити позицію [ДАРО, Ф.р-204, Оп.12, Спр.196, Арк.1]. Однак, звернення до влади не допомогло колишньому старості.

Широкомасштабні заходи радянської влади у національному питанні не змогли остаточно зняти на Волині українську проблему з порядку денного. У плані роботи на 1981 р. апарат уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Рівненській області на перше півріччя передбачав постійний контроль за формуванням складу виконавчих органів церковних громад, аби до них не обирались особи у минулому пов'язані із оунівським підпіллям [Поточний архів відділу у справах релігій при Рівненській обласній державній адміністрації, колекція документів]. За спробу «оживити націоналістичні тенденції» у 1981 р. режим позбавив можливості служити в Олександрії Рівненського району о. Сергія Кульчинського [Там само]. Протягом 1983 р. уповноважений у Рівненській області домігся виведення із парафіяльних ревізійних комісій і виконавчих органів релігійних громад 269 осіб, раніше засуджених або колишніх бандпосібників [Там само].

Національні і соціально-політичні зміни другої половини 80-х рр.м.ст. безпосередньо вплинули на церковне життя Волині. Міська громадськість та члени Клубу української мови імені Т. Шевченка у Луцьку 6 березня 1989 р. звернулись з проханням до архієпископа Варлаама (Іллюшенка) відправити українською мовою панахиду по Кобзареві [АЛІВСУ, колекція документів]. Уже 8 жовтня того ж року на загальних сходах мешканців Луцька вирішено утворити громаду УАПЦ. За це висловилося 3 тисячі присутніх [Телеграма митрополиту Мстиславу (Скрипнику) церковного комітету громади УАПЦ у

м. Луцьку, 8 жовтня 1989 р. // Наша віра. – 1989. – № 2-3. – жовтень-листопад. – 16 с. – С. 7]. Для потреб вірних планували використати Братську Чеснохресну церкву. Організаційно Українська автокефальна церква оформилась на соборі у Львові 20 жовтня 1989 р. Очолив УАПЦ владика Іоан (Бондарчук). Одним із перших її священників у Волинській області став настоятель церкви с. Маяки Луцького району протоієрей Василь Цибуля [АЛВСУ, колекція документів]. Події 90-х рр. м. ст.. поглибили розмежування волинського духовенства на національно-свідоме і проросійське.

Висновки. Національна ідентичність волинського духовенства в роки війни виразилась в участі у державницько-патріотичних акціях, організації та розбудові Автокефальної церкви, у запровадженні української мови у відправах. Така позиція священнослужителів стала причиною репресій з боку нацистів, польських і радянських партизан. У післявоєнні роки, незважаючи на переслідування і репресії, значна частина духовенства зберігала національне «я», відповідно усвідомлюючи парафіян, що сприяло створенню парафій Автокефальної церкви наприкінці 80-х рр. м. ст.. Соціальний статус українського духовенства залишався високим, попри політичні реалії.

Анотації

Стаття **Володимира Борщевича «Вияви національної тотожності православного духовенства Волині у 40 – 80-х рр. ХХ ст.»** присвячена специфіці вираження національної ідентичності представниками волинського духовенства в роки війни та добу радянського тоталітаризму. Автор робить спробу простежити форми демонстрування національного «я» священниками Волинсько-Рівненської єпархії, глибину усвідомлення націокультурної відмінності. У наукове використання вводяться раніше невідомі та маловідомі архівні джерела і матеріали.

The article of **Volodymyr Borshcheych «Displays of national identity of Volyn orthodox clergy in 40-80-th years of the XX-th»** century is devoted specificity of display of national identity by representatives of Volyn clergy in days of war and in the Soviet totalitarianism. The author does an attempt to track the form of demonstration of national orientation by priests of the Volyn-Rivne diocese. Epy depth of understanding of national-cultural difference is shown. Earlier unknown and little-known archival documents and materials are introduced into scientific use.